

Mítosz és modell

A magyar forradalom európai hatásáról

Mi volt az 56. évi magyar események hatása Nyugat-Európában? Egyáltalában volt-e ilyen hatás? A kérdésre húsz év távlatából lassan kibontakozik a válasz, de forráskutatások hiányában tudásunk szükségképpen hézagos, hipotétikus, vagy egyenesen impresszionista. Egy nagyobb esemény továbbgyűrűzése mindig fogas kérdések tucatját állítja a történész elé, még amikor a távlat századokban mérhető is, s már minden elfogultságot rég kiküszöbölt. Ilyen szenvedély-mentesség az európai történelem utolsó két évszázadát illetően alig képzelhető el. Még olyan — viszonylag távoli — témákat is, mint Európa 1848-ban, vagy az 1870-es német-francia háború, nehéz mai világlátásunktól elvonatkoztatva elemezni. Hát még az 1917. évi eseményeket! Egy kiváló francia történész nemrégiben mutatta ki, hogy mindaz, ami az antik Görögországról a mai francia köztudatban él, inkább magyarázható a XVIII. század végi jakobinus-demokrata-republikánus ideológiával, mint a korabeli görög valósággal...¹

E rövid módszertani bevezetést figyelmeztetésnek szántam. Az olvasó most már tudja, hogy ettől a dolgozattól mást, mint személyes szintézist, nem várhat. S ezen belül is dominálni fognak a szerző elfogultságai, reményei. A téma alábbi megközelítésének egyetlen objektív eleme: a tárgyalási síkok világos szétválasztása. A magyar forradalom hatásait öt síkra fogjuk kivetíteni: a kelet-nyugati

¹ P. Vidal-Naquet, *Esprit*, 1976.

erőhelyzet; a nyugati politikai erők belső csatározásai; a baloldali eszmék fejlődése; a magyarság híre a világban; s befejezésül: a szovjet kommunizmus presztizse.

Az erőhelyzet

Európában 1956 söpörte el a negyvenes évek közepéről fennmaradt utolsó nagyhatalmi illúziókat.

Ez a megállapítás mindenekelőtt az Egyesült Királyságra és Franciaországra vonatkozik. Ez a két ország, amelyek közül az első megnyerte a második világháborút, a másik pedig — legalábbis 1940-ig — kontinentális nagyhatalomnak számított, 1956-ban adta első világos demonstrációját középhatalommá való lecsúszásának. Tizenegy évvel a Nagy Győzelem után ez a két ország körülbelül úgy viselkedett a kontinens közepén végbemenő szovjet fegyveres aktussal szemben, mint ahogyan ez, mondjuk, egy Belgiumtól vagy Norvégiától normálisan elvárható volt. Mondhatnánk persze, hogy a szuezi akció foglalta őket le. De Suez és a magyar ügyben tanúsított passzivitás összefüggése másképpen is értelmezhető. A szuezi kaland időzítésében már ott van e két volt hatalom Kelet-Európa iránti egész érdektelensége. Ami pedig e százalmas kaland még százalmasabb kimenetelét illeti, az csak megerősíti tézisünket, amennyiben felfedi, hogy 1956-ban e két országnak már Európán kívül sincsen a dolgokba komoly beleszólása. Ennyiben — de csak ennyiben — Suez « mentőkörülménynek » is betudható.

Vajon ha a kor francia és angol államférfiai ezt a helyzet-adottságot előbb tudomásul veszik, nagyobb buzgalmat tanúsítanak-e Európa sorsa iránt? Erre a kérdésre 12 évvel később kaptunk választ, s ez a válasz nemleges volt. Anglia és Franciaország szemében Csehszlovákia orosz lerohanása sem tűnt nemzetközi incidensnek. A » jaltai » határvonal? Ideje volna felvetni a kérdést: mi a kapcsolat e misztikus egyezmény és 1956 között.

Az új európai rend kísérleti alanya mindenesetre Magyarország volt. Egy évvel korábban még mozgott a talaj, hiszen akkor kötötték meg az osztrák államszerződést.

S 1956 októberében egy pillanatra minden nyitva állt, még a szovjet világhatalom vezetőinek fejében is. A nyugati politika tüntető passzivitása értette meg velük, hogy berendezkedésük Kelet- és Közép-Európában végleges és sérthetetlen. Más szóval az 1956 őszi *egyoldalú* erőpróba mutatta meg, hogy a Lajtán és Dráván túli *de facto* orosz fennhatóságot szentesíti valamiféle hallgatólagos paktum. Jalta merő képzelődés, mondják a történészek: miért ne volna tehát szabad azt gondolni, hogy *ezt a paktumot 1956-ban írták?* Az 1956-os kritikus pillanatban mutatkozott meg az a valóságos erőhelyzet, amelyet *azóta* a Nyugat — Európában és Európán kívül — abszolút érvennyel respektál. Nem tudjuk milyen paktum volna érvényben ha akkor a Nyugat másképpen reagál. Az erőviszonyok e drámai kimutatkozásának kitörülhetetlen következményei voltak Nyugat-Európa külpolitikai mentalitására. Az európai átlagember (s ebbe az átlagpolitikust is beleértem) felmérte, hogy Oroszországgal jobb nem ujjat húzni, hogy Oroszország több mint egyszerű keleti szomszéd, hogy benne az esetleges jövődó hűbérurat kell respektálni. A nyugat-európai ember azt is megértette, hogy az Elbán és a Lajtán túli világgal való szolidaritása ezekután csak szimbolikus lehet, azaz nem keresztezheti a térség *de facto birtokosaival*, vagy helytartóival való egyszerű együttműködést.

1956-ban még halványan szó esett szabadcsapatok szervezéséről, amelyek adott esetben a szovjettel viaskodó népek segítségére sietnének. A spanyol polgárháború emléke még közel volt, s az antifasiszta romantikát még nem falta fel véglegesen az osztályharcos dialektika. 1968-ra a szabadságért való minden tettvágyat elfújták a kor szelei. 1968 persze Vörös Rudi éve is volt, s az új európai ifjúság internacionáléja az egyetemi zavargásokban és a pop-zenében csapódott le. De vajon e korjelenségek mögött nem kell-e valamilyen, szintén 1956-tal véglegessé vált erőkonstelláció tudatát keresni? Próbáljuk a dolgokat logikai láncba rendezni: a magyar nép váratlan felkelése előbb hitetlenséget, aztán csodálatot keltett, végső hatásában azonban defetizmust szított, vagy legalábbis a *status quo*-ba való beletörődést erősítette.

A balosság is, meg a hippizmus is kritika: egy önelégült, ultrarealista, kizárólag konzervatív és egoista célokot kergető kisszerű társadalom kritikája. Európában e társadalom alapjait az 56-os erőviszonyok rakták le.

Nyugati belpolitika

A nyugat-európai politikai életben 1956 elsődleges hatása elvitathatatlanul a kommunizmus visszaszorulása és egy antikommunista közhangulat térhódítása volt. Ez utóbbi annál is erősebben terjedt, hogy volt egy nem nagyon távoli előzménye: az 1947-48. évi. A demokratikus politikai áramlatok kíméletlen kiirtása a szovjet befolyási zónában — Romániában és Jugoszláviában 1945-től kezdve, Magyarországon és Lengyelországban 1947-ben és azt követően, Csehszlovákiában 1948-ban — a Moszkvától függő kommunista pártokat egész Nyugat-Európában pestises hírbe hozta, s gyakorlatilag kiközösítette a nemzeti életből. Ez a virulens kommunista-ellenesség az 50-es évek közepére egy kissé lelanyhult, annál is inkább, mert a Sztálin halála után jelentkező új kurzus világszerte új várakozásokat keltett. Hruscsov nevezetes leleplezései Sztálin «hibáiról és bűneiről» minden korábbi szovjetellenes «rágalmat» igazoltak, de ugyanakkor helyet adtak annak a feltételezésnek, hogy valami mégiscsak megmozdult a szovjet világban.

A magyar felkelés hatása körülbelül száz Hruscsov vádbeszéddel ért föl. S még e merész számaránnyal is alatta maradunk a valóságnak, mert amíg a hivatalos desztalinizálás csak a politikai szakközvéleményt foglalkoztatta, addig a magyar ügy a csecsemőktől az aggastyánokig mindenkinek a tudatába belerobbant. Képszerűen, élményszerűen, egy közlről szemlélt nyilvános tragédia megrázó erejével. 1956 nemcsak Magyarországon volt az utca eseménye, hanem Párizsban, Koppenhágában, Linzben, Glasgowban és Calabria legkisebb falujában is. Az évek során hányan mondták nekem 35-40 év körüli barátaim és ismerőseim közül, hogy a magyar forradalom eseményeivel ébredtek rá a nemzetközi élet tudatára.

Volt olyan család, ahol a szülők vagy a nagyszülők minden este imádkoztatták a gyermekeket a magyarokért.

A náciizmus óta Európában még ilyen szemléltető oktatás nem volt imperializmusból. Ilyen egyszerűen, ilyen közérthetően, ekkora meggyőző erővel már rég nem demonstráltak a kortársak előtt, milyen is az, amikor egy állig felfegyverzett behemót nagyhatalom vérbe fojtja egy lázadó provincia szabadságtörekvéseit. Ezt a leckét pártállástól és ideológiáktól függetlenül mindenki — majdnem mindenki — megértette. Az a néhány hang, amely az oroszokat igazolni próbálta, kitette magát a közmegevetésnek, sőt magára vonta a tehetetlenségükben felfokozott közember-indulatokat. A kommunista párházak felgyújtása — Franciaországban több helyütt is — nemcsak mimézise volt a Budapestről közvetített híradóképeknek, hanem az eseménnyel kapcsolatos felindult közérzésnek adott kifejezést. A francia kommunisták meg is tanulták a leckét, s 12 évvel később nem is merték ugyanolyan szemérmetlenül « felszabadításnak » nevezni a csehszlovákiai szovjet előzőnlést.

A magyar ügy Nyugat-Európában a kommunista pártok mély krízisét vonta maga után. Ausztriától Angliáig ezrével történtek a kilépések. Az addig nem jelentéktelen dán K. P. megszűnt, mert teljes élgárdája — Larsen főtitkárral együtt — otthagyta, hogy új, független szocialista pártot alakítson. A francia K. P. elvesztette a háború alatt hozzácsapódott értelmiség nagyrészét, s választási befolyása is megrendült: szavazóinak száma, amely 1956 elején még 5.5 millió volt (az összes szavazatok 26 százaléka), a következő választásokon, azaz 1958 őszén 3.9 millióra zuhant (19 százalék). Igaz, hogy ebben az algériai krízisnek és De Gaulle hatalomrajutásának is lényeges szerepe volt. Egyedül az olasz K. P. vészelte át ezt a korszakot nagyobb törés nélkül: köszönheti ezt Togliattinak, aki már ebben az időben valamennyire elhatárolta magát az oroszoktól. De a politikai elszigetelődést a kommunisták még Itáliában sem kerülhették el: a kommunista-szocialista egységfront 1956-ban szűnt meg véglegesen létezni. Több mint egy évtized kellett ahhoz, hogy a nyugat-európai kommunista pártok valahogyan

kitörjenek abból a karanténból, amelybe az 56-os események szorították őket.

Aláhúzendó, hogy ez az elszigetelődés nemcsak erkölcsi, hanem politikai is volt. 1956 leckéjét mérsékelt baloldali erők — itt elsősorban a szociáldemokráciára gondolok — gyakorlatilag úgy vonták le, hogy minden kapcsolatot megszakítottak a kommunistákkal. Pedig ez utóbbiaknak létkérdés volt egy ún. «baloldali egységfront», vagy legalábbis egy látszólagos « dialógus » fönntartása a szocialista pártokkal. (Mármint azokban az országokban, ahol valami politikai létezésük volt: Nyugat-Németország és Anglia esete itt tehát nem jön számításba.) 1956 következtében nemcsak a mérsékelt szocialisták fordítottak nekik hátat, hanem még a « társutasok » is faképnél hagyták őket. A Nenni-vezette baloldali olasz szocialista párt minden kötelékét elvágta a kommunistákkal, a francia kriptokommunista « progresszisták » politikai csoportja pedig egész egyszerűen megszűnt.

Aki e korszak sajtó- és irodalmi megnyilatkozásait felapozza, azt gondolhatná, hogy a mérsékelt baloldalnak ez az elhatárolódása végleges volt. A történelemben természetesen semmi sem végleges, s az érdekek többnyire elmo ssák az erkölcsi fogadkozásokat. Az elvhű magatartás inkább csak az egyéneknek van fenntartva (azoknak se mindig), a politikai szövetségek a maguk rideg hatalmi logikájukat követik. Franciaországban másfél évtizednek sem kellett eltelnie ahhoz, hogy a kommunisták «egység»-ajánlata megint egyszer megértő fülekre találjon a szocialisták részéről.

E politikai panoráma nem volna teljes, ha kihagynánk belőle a kommunistákon túli szélsőbaloldalt (trockisták, anarchisták, stb.). A szélsőbaloldal számára 1956 hosszú letargia után az újjászületés kezdete volt. Vegyük például a trockistákat, akik már a harmincas évek eleje óta váltig hangoztatták, hogy a szovjet rendszer a szocialista forradalom elárulása s évről-évre várták, hogy — mint ezt Trockij maga megjósolta — a rendszer « bitorlóí » ellen egy napon majd fellázad a munkásosztály. Olyan okokból, amelyekre itt nem szükséges kitérni, a trockisták mindenütt csak nevetség tárgyai voltak. S íme, 1956-

ban bekövetkezett a csoda, a Poznan-i felkelés, majd országos méretekben a magyar október meghozta a jóslat várva-várt beteljesülését. Az esemény nemzeti vonatkozásai a csodavárókat nem zavarták: elég volt nekik az, hogy valahol a föld egy pontján a munkásosztály úgy lépett fel az államot birtokló « bürokraták » ellen, ahogy ezt Trockij elmélete előre meghirdette. A trockisták szemében Magyarország azóta is szent ország; broszúráik nem mulasztanak el egy alkalmat sem, hogy a magyar forradalom példájával a bürokrata árulás elleni harcra buzdítsanak.

Ideológiák

A trockista és anarchista irányzatok 1956 utáni felvirágzása, amely a hatvanas évek végén érte el tetőpontját, átvezet minket az « ideológiai front » problémáihoz. Hadd mondjam meg mindjárt, hogy e fejezetben csak a baloldali gondolkodás néhány fejleményével szándékszem foglalkozni. Ennek oka csak részben személyes. Minden hosszabb elemzés nélkül is nyilvánvaló, hogy a kommunista világon belüli események nagyobb hullámokat váltanak ki a baloldali, mint a konzervatív gondolkodásban. A liberális gondolkozók közül a magyar forradalom inkább azokat inspirálta, akik — mint Raymond Aron — tulajdonképpen a baloldalhoz szólnak.

Nemzeti szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy 1956 új fejezetet nyitott a baloldali eszmerendszerek fejlődésében. Az előző fejezet 1917-ben kezdődött, s 1956-ig nem szűnt meg lezárulni. Bármennyi vér, árulás, erőszak, kudarc és csalódás kapcsolódott is a lenini társadalomátalakítási kísérlethez, annak fő terméke — a szovjet államhatalom — uralkodó témája maradt minden szocialista gondolkodásnak. Ha másképpen nem, a polémia okáért: így például a szociáldemokrácia esetében, amelynek a szovjet módszerek a helyes út negatív ellenpéldáját szolgáltatták. A Sartre-féle neodialektikusok számára a szovjet « praxis » a maga tökéletlenségében is a hegelimarxi egyetemes világeszmét helyezte a megvalósítás

síneire. De elgondolkoztató, hogy még olyan kiváló elemék is, mint a Webb-házaspár, vagy H.G. Wells, a szovjet rendszerben « tapogatózó kísérletet » láttak egy « új civilizáció » felé. Sztálin ugyan mindent megtett, hogy e spekulációk alól kihúzza a talajt, de valamilyen rejtelmes okból a szovjet orosz erőszakra és hazugságra a nyugati intelligencia sohasem tárgyyszerűen, hanem mindig « ideológiailag » reagált.

1956 őszén a Budapesten átgázoló szovjet tankok nemcsak a magyar szabadságot tiporják el, hanem a szovjet szocializmus eszméjét is. Ágyúdörgéstől kísért imponáló temetési menet ez, még hozzá végleges (legalábbis Európában): a szovjet szocializmus holttestét ezután már soha senki nem fogja mégegyszer kiásni. A nagy dübörgéssel lehulló budapesti Sztálin-szobor mindenestül magával rántja a szovjet Walhallát, hogy mögötte prózai világításban ott meredezzen egy közönséges államhatalom katonai és politikai vasváza. Erre a vasvázra már régóta fel van szegezve a három balti ország, Ukrajna, Grúzia, s úgy melleleg az egész orosz nép. Most melléjük szegezik Magyarországot is. Miért, miért nem: *ezzel* az eseménnyel fordul a kép. Ettől a perctől kezdve Oroszország megszűnt a proletárforradalom messiása lenni. A baloldali fejekben valami elkattant, s mostantól kezdve a szovjet államnak csak az elnyomó zsandár klasszikus, ridegen köznapi — még csak nem is alvilági — szerepe jut.

Fejtegetésem e pontjára érve zavarba ejt az anyag gazdagsága. A német-amerikai Marcuse-tól a görög-francia Castoriadis-ig az európai baloldali gondolkodás az elmúlt húsz évben valami olyan töméntelen mennyiségű ideológiai produktumot termelt ki és fogyasztott el, hogy azt még csoportosítani is lehetetlen. Ezen kívül erőltetett volna mindent, ami 1956 utáni, egyetlen közös eredetre visszavezetni. Semmi sem idegenebb e sorok írójától, mint egy új mítoszteremtés, amelyben a szovjet messiás helyét a magyar váltaná fel. De talán mégis érdemes figyelni arra, hogy Kelet-Európa 1956 körül kicsúcsosodó története új problematikát nyitott a nyugat-európai politikai gondolkodásban. E problematika középpontjában a tota-

litárius állam-párt veszélye, s az ellene való védekezés kérdései állnak.

Mi ebben az új? — kérdezheti az olvasó, aki még emlékszik az ötvenes évek anti-totalitárius irodalmára. Czeslaw Milosz, Hanna Arendt, Raymond Aron, Friedrich és Brzezinski nem mondtak-e el mindent, amit a leniniszta-állami államrendszerről — a fasizmussal párhuzamosan, vagy azzal szembeállítva — el lehetett mondani? Egyet-érték az ellenvetéssel, kivéve abban, hogy bizonyos igazságokat nem lehet egyszer s mindenkorra elmondani. A liberális kritika alapvető volt az eszmei tisztázás síkján, de a magyar forradalom « fegyvereinek kritikája » (e szép kifejezés Marxtól ered) másképp hatolt be a baloldali agyakba. A kelet-európai valóság az elmélet-gyártók egy egészen új nemzedékét inspirálta, mégpedig a szélesebb értelemben vett marxista iskolán belül. A totalitárius szemfényvesztés « szétpukkanása » — ahogy ezt egy kitűnő francia újkatolikus szellemi csoport a magyar eseményekre hivatkozva hangoztatja — új aktualitást adott az ún. libertáriánus szocializmusnak.

Ide azonban egy korlátozó megjegyzés kívánkozik. Az anti-totalitárius kritika — amelybe a központi tervgazdálkodás elutasítása is beletartozik — közelebb hozta egymáshoz a liberális és a szocialista eszmerendszert, *anélkül azonban, hogy e konvergenciából valami határozott pozitív perspektíva bontakozott volna ki.* Vajon az « öngazgatási modell » lesz-e ez a perspektíva? A kistulajdonnak és a kollektív kapitalizmusnak egy « piaci szocializmusba » integrált modellje? Erre a kérdésre sem a magyar forradalomnak, sem a csehszlovák tavaszi erjedésnek nem volt módja válaszolni. Meggyőződésem, hogy e társadalmi útkeresés még hosszú jövőre tekint előre. Nem szabad a választ a következő 2-3 évtizedtől várni. A totalitárius marxizmus még nem halott kutya: Európában egész nemzedékeket tart ideológiai fogságában. Szívós ellenállása mutatja, hogy a szociális eszmék megújulása lassú, nagyon lassú folyamat.

A magyar forradalom azonban közvetlenül modellalkotó volt a politikai cselekvés síkján. Ebből a szempontból máris elismerték a helyét Európa nagy forradal-

mai között. 1968 előtt külföldi barátaink és kritikusaink elég egyhangúan vetették a magyar forradalom szemére, hogy túl messzire akart menni, s ezzel eleve kiprovokálta a Szovjetunió fegyveres vétóját. A prágai események óta ez az ellenvetés elnémult. Ellenkezőleg, barátaink és kritikusaink most már a magyar szabadságharc *érdemének* tudják be, hogy világosan kinyilvánította politikai céljait — a pluralista demokráciát, a varsói paktum felmondását — s azokért fegyveresen küzdött.

Francia történészek szerint a magyar forradalom gyorsított tempóban befutotta mindazokat a fázisokat, amelyekre más századokban a francia forradalmaknak hónapokra vagy évekre volt szükségük. Hadd húzzam azonban alá, hogy a múltó évek távlatában a figyelem egyre erősebben a budapesti munkástanácsokra irányul, amelyek a fegyveres felkelés leverése és a törvényes kormány elhurcolása után a forradalmi legalitásnak szinte egyedüli letéteményesei maradtak. A forradalom huszadik évfordulóján Párizsban megtartott tudományos konferencián érdekes vita alakult ki arról, hogy vajon a magyar munkástanácsok az 1917. évi szovjetek szerepére törtek-e? A budapesti központi munkástanács dokumentumaiból idézve, a kitűnő Claude Lefort kimutatta, hogy a magyar munkástanácsoknak nem volt szándékuk « minden hatalmat » magukhoz ragadni, hanem ellenkezőleg, a hatalmi szférák — gazdaság, politika — demokratikus szétválasztására törekedtek. Így vonták le Lefort szerint a szovjet hatalom totalitárius veszélyének tanulságait.² A magyar ipari munkás 1956 őszi magatartása — amelyet az 1968 évi csehországi események és a napjainkig tartó lengyel munkástüntetések csak alátámasztanak — a baloldal szemében döntő bizonyítéka annak, hogy szemfényvesztés a szovjet hatalom esetében szocializmusról vagy annak védelméről beszélni. Ezt a tárgyyszerű bizonyítást ugyan már a kronstadti lázadás is elvégezte több mint fél évszázaddal korábban (1920-ban), de mint már említettem, a marxista baloldal ideológiai malmi lassan őrölnek

² Lefort szövegét lásd fentebb, 75. o.

(továbbá: az emlékezet feltöltése minden nemzedéknél előlről kezdődik). Másszóval « Budapest » új aktualitást adott « Kronstadt »-nak, valamint annak — a proletariátus mélyéről jövő — követelésnek, hogy « tanácsrendszert párturalom nélkül ». A nyugati szocialisták egy része most kezdi érteni, hogy miről is van itt szó.

Az egyetlen pont, ahol a magyar forradalom hagyatéka még nem nyerte el az őt megillető helyet, Nagy Imre eszméivel és személyével kapcsolatos. Egy kelet- vagy közép-európai megfigyelő szemében nyilvánvaló, hogy a mai spanyol, olasz és — kisebb mértékben — francia úgynevezett « eurokommunizmus » útkeresésének ideológiai előzményei a magyar és lengyel revizionizmushoz és annak 1956 őszi kulminációjához nyúlnak vissza. A hivatkozás mégis inkább a « prágai tavasz ». Holott mind a nemzeti szuverénitás ügyének, mind az « emberarcú » szocializmusnak » Nagy Imre Dubčeknél határozottabb és tudatosabb képviselője volt. Mi az, ami Nagy Imrében nyugtalanítja nyugati eszmei utódait?

Érdemes e kérdés mélyére nézni. Úgy gondolom, hogy Nagy Imrével kapcsolatban nem a személy nyugtalanító, nem az eszmék, hanem egy objektív történelmi dilemma. Nagy Imre lelke mélyéig kommunista és szovjetbarát volt. Hogy a forradalomban vállalt szerepe a Moszkvával való szakításig vitte el, az nem szándékaiból, hanem helyzetéből fakadt, s Nagy Imre azt csak úgy kerülhette volna el, ha *saját népével szemben* az orosz diktátumot választja. Amíg a nyugati kommunisták Nagy Imrének e drámai igazságát el nem ismerik, addig közvetve tudomásunkra adják, hogy *hasonló* konfliktus esetében a maguk részéről Moszkvát és nem saját népüket választanák.

Hírünk a világban

1956 előtt Magyarország neve Nyugat-Európában óhatatlanul a német háborús szövetség képzetét idézte fel. Forgalomban volt még egy-két ártatlanabb — ámbár nem túlságosan hízelgő — klisé is: csikós, puszta, tokaji, K. und K. monarchia, frankhamisítás... Bartók világhíre

éppen csak indulóban volt. Igazán hízelgő képzeteket a magyarsággal kapcsolatban csak a sportélet teremtett, s ezen belül is a legendás Puskás-Kocsis féle futballcsapat, amelyet idősebb emberek még ma is csillogó szemmel emlegetnek világszerte.

1956 októberével az egész kép megváltozott. « Budapest » világfogalomná lépett elő abban a szimbolikus értelemben, ahogyan más helynevek is — Thermopülé, Waterloo — történelemmé lényegültek. A külföldi politikai szóhasználatban « Budapest » a kíméletlen külhatalom és a mindenre elszánt hősiesség jelképévé lett. Képzelnék el, hogy abban a bizonyos legendás párviadalban Góliáth marad felül, de attól kezdve, valahányszor öntelt mosollyal végigcipeli hústömegét a piacon, a tömegből innen is, onnan is valaki azt kiáltja neki: « Dávid, Dávid! » Valahogy így van ma a világ Budapesttel.

Történelmi-metafizikai síkon nem túlzás tehát a forradalomban « megváltási aktust » látni. 1956 levette a magyarságról a « Hitler utolsó csatlósa » bélyeget, s ismét beiktatta őt a példamutató, sőt úttörő nemzetek közé. Ha Magyarországnak 56 után lett volna külföldre szakadt új Kossuthja, azt a nyugati világ ugyanolyan tomboló lelkesedéssel fogadta volna, mint egy évszázaddal korábban Kossuthot a fiatal északamerikai köztársaság. A külföldön élő magyarok, s különösen az 1956-os kivándorlási hullámhoz tartozók tapasztalatból tudják, hogy nemzetük dicsőségéből valami kis fény mindenkire egyénileg kisugárzott, akár megérdemelte az illető, akár nem. Még a hivatalos Magyarország külföldön járó képviselőivel is megesik, hogy egy-egy naívan jóindulatú nyugati ember egyszerre csak megveregeti a vállukat: « hát igen, ti jó fiúk vagytok, ti megmutattátok... » S az érintett egyed zavarában azt sem tudja, hogy most tiltakozzék-e, vagy kínos mosollyal tegyen úgy, mintha cinkosan ő is egyetértene. Továbbmegyek: a magyarság 56-ban újratereztett jóhíréből valami a Kádár-rendszerre is visszasugárzik. A nyugatiak szemében egy ilyen próbatételt kiálló nemzetnek *joga* van a békés megalkuvásra, s mindaz, ami a mai Magyarországon jó, mindaz, ami a szovjet

valóságtól különbözik, a valamikori fegyveres kiállítás jávára írandó.

Röviden: 1956-tal Magyarország megint « történelmi nemzetté » vált. Amelyre Európa (a Lisszabontól Varsóig terjedő Európa) úgy tekint, mint önálló politikai cselekvésre képes civilizált közösségre, s nem mint eltaposott, névtelen tömegre. Ez a jóhírű nemzet azzal írta be nevét a huszadik század történetébe, hogy egy látszólag reménytelen helyzetben valami meglepően eredetit cselekedett: színre hozta a *kommunizmus utáni korszak* drámájának első felvonását. (Előjátéknak is mondhatjuk.) Ez a történelmi színjáték azóta már újabb jelenetekkel gazdagodott: prágai szín, varsói közjáték, lisszaboni felvonás. Az elsőbbség azonban Budapesté, amelynek fiatalsága mindenki másnál korábban törte meg a szovjet rendszer varázsát: amely elsőnek mutatta ki a világ előtt, hogy a szovjet rendszer is csak olyan halandó, mint a többi. Mindazoknak, akik Európában — és talán másutt is — kínlódva érzik, hogy a kommunizmus túlélte magát, a nagy hivatkozási dátum: 1956. Ott és akkor valami elkezdődött. Dicsőség illeti érte a magyar nemzetet.

Pyrrhus-i győzelem

A szovjet birodalmi hatalom 1956-ban sikeresen leverte és hatékonyan megzabolázta a birodalom határain belül kitört első nagy lázadási kísérletet. A konszolidációt elősegítette, hogy Lengyelország kivételével az ellenállás sehol másutt komolyan nem ütötte fel a fejét, hogy a nyugati világ cselekvés-képtelen volt, s hogy a hruscsovi irányzat a sztálinista veszettséghez képest valamelyes javulást helyezett kilátásba. (A Kádár-féle kompromisszumos politika ez utóbbi lehetőségből nőtt ki.)³ A szovjet-hatalom konszolidációját véletlen körülmények is segítették. Valószínű például, hogy az első Sputnik fölereszése 1957-ben, alig néhány hónappal a magyar krízis

³ V. ö. Fehér Ferenc: « A hruscsovista mintaállam », *Magyar Füzetek*, 8.

után, új helyzetet teremtett Oroszország körül; e váratlan szenzáció hatása alatt a Szovjetunió nemzetközi tekintélye sokkal hamarabb helyreállt, mint azt vezetői 1956 vége felé remélhették. A birodalom politikai szilárdságát (a gazdaság más lapra tartozik) a katonai erőviszonyok további eltolódása azóta is növelte.

Ezzel együtt 1956 novembere pyrrhusi győzelem volt. Az okot már említettük; a kelet-európai zendülésen Moszkva csak a leghagyományosabb imperialista eszközökkel tudott úrrá lenni: nyers erőszakkal, leplezetlen katonai fellépéssel, a normális időkben hangoztatott elvek flagrális megsértésével. Ez pedig végzetesen rányomta bélyegét a szovjet rendszer *imago*-jára: a legszélesebb népi köztudatban Oroszország forradalom-párti országból visszaváltozott reakciós nagyhatalommá, « a népek börtönévé ». Ennyiben Budapest időzített bomba volt, amely máig sem szűnt meg egyet-egyet robbanni.

Ez az időzített — utólagos — hatás mintha az utóbbi években még erősödött volna. Az európai baloldali sajtó olvasása ebből a szempontból különösen tanulságos: a « szovjet szocializmust » illetően olyan negatív egyetértés alakult ki az európai közvéleményben, amilyenre 60 év óta nem volt példa. Az 1970-es években a Szovjetunió senkinek sem követendő modell. Talán túlzás volna ezt a változást pusztán 1956-ra visszavezetni; legalábbis két másik hatást kell a magyarázatba belevenni: a csehországi fekély elmérgesedését és az új orosz emigrációt. 1968 felújította a szovjet birodalommal kapcsolatos ellenséges érzéseket, s a prágai « normalizáció » semmivel sem járult hozzá ezeknek lecsillapításához (márcsak sikertelensége miatt sem). De még fontosabb az Oroszországból jött új üzenet. Megint egyszer tanúi vagyunk annak, hogy egy maroknyi bátor ember többet tehet, mint isten tudja hány hadosztály. Egy Grigorenko, egy Szolzsenyicin, egy Bukovszkij... Szolzsenyicin főművének megjelenése óta a « Gulág » a szovjet politikai rendszer szinonímájává vált. Tréfa nélkül mondhatjuk, hogy a magyar felkelő osztagnak az egyedüli komoly fegyveres támogatást ez az új orosz « nehéztüzérség » nyújtotta.

Nagyon nehéz dolog a történelmet visszamenőleg újraírni: mégis tegyünk egy kísérletet. Általános vélemény az, hogy a moszkvai vezetés a belső bomlás megelőzésére avatkozott be fegyveresen a magyar forradalom ellen. De biztos-e, hogy csak ez a két alternatíva volt számára: bomlás vagy katonai diktátum? Mindenki tudja, hogy 1953 után a belső reformok keresése is napirenden volt a szovjet vezetők gondolkodásában. A kommunista blokk átalakítása egy lazább szervezetű államközösséggé (amelynek tagjai politikai lojalitással tartoznak Moszkvának, de nem ideológiai hűséggel) igenis beletartozott az objektív lehetőségek közé. E lehetőség megragadása nemcsak a katasztrofális budapesti győzelemtől kímélte volna meg a Szovjetuniót, hanem lehetőséget adott volna a lengyel megújulásnak is. A prágai tavasz talán tíz évvel korábban következik be, s a Nyugatra gyakorolt pozitív hatása visszasugárzik Oroszországra. Utópia? De hiszen e szabadabb « szocialista Commonwealth » modelljét Hruscsov maga találta ki, s — ami még fontosabb — *vezette be* a Jugoszláviával való új viszony formájában. Nagy Imre egész politikai koncepciója ennek az új gyakorlatnak Magyarországra való alkalmazását célozta. A magyar forradalom brutális leverésével a moszkvai vezetés a birodalmi reformra való képtelenségét mutatta ki.

Ezért kezdődött meg 1956-ban a szovjet kommunizmus hanyatlása. Ez a folyamat évtizedekig is eltarthat, de annyi bizonyos, hogy megkezdődött. A rendszert megismerésként öregező alidiktátorok szemmel láthatóan az utolsó nemzedékét alkotják egy megkövesült, minden újítástól visszariadó, s ennél fogva egyre anakronisztikusabb államrendszernek. Ezt az államrendszert nemcsak a nyugati zóna engedetlenségei és szakadár tendenciái fenyegetik: még veszélyesebb centrifugális erőként jelentkeznek a birodalom centrális övezeteiben föltámadó és erősödő nemzetiségi indulatok. E dolgozatban végig nem esett szó a szovjet világ gazdasági problémáiról, pedig ha van egy terület, ahol az orosz rendszer persztizse még a politikainál is alacsonyabb, az éppen a gazdaság. A bürokratikus tervgazdaság életképtelensége, technikai elmaradottsága, krónikus közellátási válsága — már nem

is vita tárgya, legfeljebb a kudarc *mértékét* illetően mérül fel némi csekély nézeteltérés a szakemberek körében. A szovjet presztizs csak a katonai erő vonatkozásában érintetlen. Máskülönben romokban hever: Oroszországra sajnálkozva néz az utca embere, haraggal az utópiát kereső baloldal, feszengve a nyugati kommunista szimpatizáns. E pillanatban nehéz elképzelni, hogy e romlásból Oroszország nagyobb változás nélkül kivágja magát.

Mindez nem nagyon vidító ha a Magyarországra és a szomszéd országokra való közvetlen kihatásokat tartjuk szem előtt. De történelmi távlatban e népek cselekvési esélye ugyanolyan nyitott, mint amilyen nyilvánvaló, hogy a szovjet birodalom hanyatlása a felettük aratott « győzelemmel » kezdődött.

(1977)

[Megjelent angolul a Király - Jónás féle kötetben (I. Bibliográfia), magyarul az Irodalmi Újság 1977 szept.-októberi számában.]